

ROLAND PREJS OFM^{Cap}

PRAŁATURA PILSKA W ŚWIETLE SCHEMATYZMU Z 1940 R.

Prałatura pilska (Freie Prälatur Schneidemühl) jest jednostką kościelną prawie nieobecną w polskiej historiografii. Istniejąca w latach 1930-1945 na terenie Niemiec, w 1945 r. znalazła się w granicach Polski, faktycznie jednak w 1945 r., a formalnie w 1972 r. przestała istnieć. W 1945 r. weszła bowiem w skład powołanej wówczas do życia administracji apostolskiej z siedzibą w Gorzowie Wielkopolskim (Piła w 1945 r. była zbyt zniszczona, by być siedzibą administracji kościelnej). Wprawdzie administracja ta oficjalnie używała nazwy „Administracja Apostolska Lubuska, Kamieńska i Prałatury Pilskiej”, w praktyce jednak coraz częściej używana była nazwa „Diecezja Gorzowska”, choć w kanonicznym znaczeniu o diecezji gorzowskiej możemy mówić dopiero od 1972 r., kiedy to bullą papieża Pawła VI *Episcoporum Poloniae coetus* z 28 VI 1972 dotychczasowa administracja apostolska została podzielona na trzy diecezje: gorzowską, szczecińsko-kamieńską i koszalińsko-kołobrzeską; bulla ta zniósła jednocześnie prałaturę pilską. Ten splot okoliczności, a także swoiście pojmowane zacieranie śladów niemczyzny na Ziemiach Odzyskanych sprawiły nieobecność prałatury pilskiej w potocznej świadomości oraz w historiografii¹

Dr hab. ROLAND PREJS OFM^{Cap}, prof. KUL – Kierownik Katedry Dziejów Teologii w Instytucie Historii Kościoła KUL; adres do korespondencji – e-mail: roland@kul.lublin.pl

¹ Pojedyncze wzmianki w literaturze zob.: J. N o w a c k i, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 17; B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 21(1970), s. 369-370, 372-373; E. N a p i e r a ł a, *Geneza Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp.*, „Studia Paradayskie” 1(1985), s. 192-193; A. L i e d t k e, *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej*, „Nasza Przeszłość” 34(1971), s. 107; A. N a d o l n y, *Granice diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie” 16(1985), s. 23; J. W a l k u s z, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*. Pelplin 1992, s. 22-23. Opracowania dziejów, choć bardzo ogólne: G. W a b e r s k i, *Wolna Prałatura Pilska*. „Kronika Wielkopolski” 29(2001), nr 1, s. 36-46 (zamieszczona tam

W wyniku postanowień Traktatu Wersalskiego poza granicami Polski znalazła się część archidiecezji poznańskiej, licząca 44 parafie i 4 wikariaty lokalne² W podobnej sytuacji znalazły się też 23 parafie i 2 wikariaty lokalne z diecezji chełmińskiej³ Łącznie było zatem 67 parafii i 6 wikariatów lokalnych. Dla jasności dodajmy, że poza granicami Polski znalazły się też parafie diecezji chełmińskiej położone w Gdańsku i okolicy oraz w rejonie Iławy i Kwidzyna, ale one nas nie interesują.

Dla parafii, które znalazły się poza kordonem granicznym, abp gnieźnieński i poznański, Edmund Dalbor, ustanowił 22 XI 1920 (z mocą od 1 XII 1920) delegaturę arcybiskupią z siedzibą w Tucznie i mianował swym delegatem kanonika Roberta Weimanna. Bp chełmiński, Augustyn Rosentreter, dla parafii swej diecezji nie ustanawiał osobnego delegata czy wikariusza generalnego, zamierzając zachować jurysdykcję także poza kordonem granicznym. W praktyce okazało się to jeśli nie niemożliwe, to w każdym razie bardzo utrudnione. Zanim jednak chełmiński ordynariusz podjął w tej mierze jakąś decyzję, Stolica Apostolska ustanowiła 1 V 1923 administrację apostolską w Tucznie, włączając w jej skład zakordonowe parafie tak archidiecezji poznańskiej jak i diecezji chełmińskiej i mianując kanonika Weimanna administratorem apostolskim. Tak więc kanonik Weimann stał się w praktyce samodzielnym rządcą kościelnym, rozciągającym jurysdykcję nad wspomnianymi 67 parafiami i 6 wikariatami lokalnymi. Tym samym wymienione obszary zostały wyłączone z archidiecezji poznańskiej i diecezji chełmińskiej. Dodatkowo kanonicznym potwierdzeniem wyłączenia wymienionych terytoriów z archidiecezji poznańskiej i diecezji chełmińskiej stał się konkordat zawarty przez Polskę w 1925 r. i wydana na jego podstawie bulla papieża Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* z 28 XI 1925: w myśl tych dokumentów granice diecezji w Polsce zostawały dostosowane do granic Rzeczypospolitej⁴

Po śmierci ks. Roberta Weimanna († 10 VIII 1925) nowym administratorem apostolskim został ks. Maximilian Kaller, późniejszy biskup warmiński. Za jego rządów w październiku 1927 r. siedziba administracji apostolskiej

mapa przedstawia błędnie terytorium prałatury); M. Sprungalla, *Die Freie Prälatur Schneidemühl – die kirchliche Neuordnung der Provinz Posen nach 1919*, „Jahrbuch Weichsel-Warthe” 49(2003), s. 76-85.

² Napierała, dz. cyt., s. 192-193; C. Pest, *Kardynał Edmund Dalbor (1869-1926) pierwszy Prymas Polski odrodzonej*. Poznań 2004, s. 289-291.

³ Liedtke, dz. cyt., s. 107; Nadolny, dz. cyt., s. 23; Walkusz, dz. cyt., s. 22-23.

⁴ Waberski, dz. cyt., s. 36-46; Sprungalla, dz. cyt., s. 76-85.

została przeniesiona z Tuczna do Piły, choć formalna zmiana nazwy na „Administracja Apostolska w Pile” nastąpiła już w lipcu 1926 r., a 13 VIII 1930, po zawarciu przez Prusy konkordatu, administracja apostolska została przekształcona w samodzielną prałaturę, od siedziby władz zwaną Prałaturą Pilską⁵ Według ówczesnego prawa kanonicznego prałatura była jednostką przyrównaną diecezji, a ustanawianą tam, gdzie powołanie do życia diecezji było niemożliwe lub utrudnione, choćby przejściowo. Na jej czele stał ordynariusz z tytułem prałata, zazwyczaj nie mający sakry biskupiej, ale przysługiwały mu prawa i oznaki protonotariusza apostolskiego. Instytucje prałatury – o ile to było możliwe – należało urządzić na wzór instytucji diecezjalnych⁶

Kiedy w 1931 r. ks. Kaller został biskupem warmińskim, nowym prałatem pilskim został mianowany ks. Franz Hartz i kierował tą jednostką kościelną do stycznia 1945 r. W styczniu 1945 r. ks. Hartz opuścił Piłę, uchodząc przed zbliżającą się Armią Czerwoną, osiadł w Fuldzie i choć zachował tytuł prałata pilskiego, jego jurysdykcja faktycznie ograniczała się tylko do duchowieństwa i wiernych, którzy w wyniku II wojny światowej znaleźli się w głębi Niemiec. Zmarł ks. Hartz w Hüls 15 II 1953⁷

Wskutek zmian granicznych w 1945 r. terytorium prałatury w całości znalazło się w Polsce. Kard. August Hlond, ustanawiając administrację kościelną na obszarach, które weszły w skład państwa polskiego, zwanych później Ziemiami Odzyskanymi lub Ziemiami Zachodnimi i Północnymi, ustanowił m.in. Administrację Apostolską Lubuską, Kamieńską i Prałatury Pilskiej. Z punktu widzenia prawa kanonicznego nie można było postąpić inaczej: jednostka kościelna kanonicznie erygowana (a prałatura taką przecież była) musiała mieć jakiegoś jasno określonego rządcę kościelnego. W praktyce jednak funkcjonowanie prałatury zaczęło zanikać. Obszar administracji apostolskiej, złożony zarówno z terytorium prałatury jak i z części archidiecezji wrocławskiej i diecezji berlińskiej, zaczął żyć własnym życiem, stapiając się w jedną całość⁸ Wprawdzie administrator apostolski, ks. Edmund Nowicki, inkardynu-

---

⁵ S p r u n g a l a, dz. cyt., s. 76-85.

⁶ F. B a c z k o w i c z, *Prawo kanoniczne*, t. I, wyd. 3, Opole 1957, s. 496-499.

⁷ R. P r e j s, *Hartz Franz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. VI, Lublin 1993, kol. 579-580.

⁸ N a p i e r a ł a, dz. cyt., s. 195-212; T. D z w o n k o w s k i, *Administracja apostolska kamieńska, lubuska i prałatury pilskiej. Zarys dziejów 1945-1966*, w: *Diecezja zielonogórsko-gorzowska. Księga pamiątkowa 50-lecia organizacji Kościoła Katolickiego na Ziemi Lubuskiej, Pomorzu Zachodnim i Północnym (1945-1995)*, red. P. Socha, Z. Lec. Zielona Góra-Gorzów Wlkp. 1998, s. 23-54.

jąc kapłanów, inkardynował ich do prałatury pilskiej⁹, była to jednak formalność: kapłani ci byli posyłani do pełnienia posługi kościelnej na całym terytorium administracji apostolskiej, niezależnie od tego, czy miejsce ich pracy leżało w prałaturze, czy poza nią. Istnienie prałatury było tylko podtrzymywane przez topniejącą z roku na rok grupę księży, którzy pozostali w Niemczech; wierni bowiem, którzy w 1945 r. opuścili prałaturę, wrastali w życie kościołów lokalnych nowego miejsca zamieszkania. Na mocy bulli papieża Pawła VI *Episcoporum Poloniae coetus* z 28 VI 1972 prałatura – jak już wspomnieliśmy – została zniesiona¹⁰

Jak niemal każda jednostka administracji kościelnej tak i prałatura pilska publikowała swoje urzędowe spisy statystyczne, zwane schematyzmami¹¹. Stanowiły one dodatek do tzw. rubryceli, czyli kalendarza liturgicznego. Interesujący nas schematyzm¹² był prawdopodobnie ostatnim, jaki ukazał się przed zakończeniem II wojny światowej. Jest to rzadki druk: piszącemu te słowa nie udało się odnaleźć go w żadnej bibliotece, korzystał z kserokopii udostępnionej łaskawie przez ks. dra Tadeusza Ceynowę, dyrektora archiwum diecezjalnego w Koszalinie. Nie wiadomo, gdzie znajduje się obecnie egzemplarz, z którego wykonano kserokopię. Z pewnością jednak należał on do ks. inf. Edmunda Nowickiego, pierwszego powojennego rządcy kościelnego Administracji Apostolskiej Lubuskiej, Kamieńskiej i Prałatury Pilskiej: jego ręką (charakterystyczny styl pisma) są poczynione na marginesach zapiski dotyczące powojennej sytuacji niektórych parafii i księży. Upoważnia to do wniosku, że oryginalny egzemplarz należał do kancelarii parafialnej w Babimście lub do jej ówczesnego proboszcza, ks. Karola Meissnera. Meissner był pierwszym księdzem prałatury, który na wiadomość o mianowaniu w 1945 r. administratora apostolskiego przesłał mu swe homagium oraz służył informacjami o terenie i o duchowieństwie¹³. On więc zapewne dostarczył sche-

⁹ Tak było np. z inkardynacją ks. Ignacego Karolewskiego ze zgromadzenia księży oblatów. Por.: J. P i e l o r z, *Martyrologium polskich oblatów 1939-1945*, Poznań 2005, s. 295-296.

¹⁰ W a b e r s k i, dz. cyt., s. 46.

¹¹ W różnych jednostkach kościelnych wielorako też spisy takie tytułowano: *catalogus*, *consignatio*, *elenchus*, *schematismus*. O ich znaczeniu dla badań historycznych zob.: S. L i b r o w s k i, *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiornie podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, cz. I, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 23(1972), s. 213-226.

¹² *Freie Prälatur Schneidemühl 1940*. Hrsg. Freie Prälatur Schneidemühl. [Schneidemühl 1940] (dalej cyt.: *Schematismus 1940*).

¹³ K. M e i s s n e r, *Babimost*, „Zarządzenia Administracji Apostolskiej Lubuskiej, Kamieńskiej i Prałatury Pilskiej” 3(1947), s. 45-46.

matyzm dla potrzeb administratora apostolskiego, zwłaszcza, że archiwum prałatury spłonęło w 1945 r. Należy przypuszczać, że gdyby istniały późniejsze wydania schematyzmu, prawdopodobnie one zostałyby dostarczone administratorowi apostolskiemu. Na tym opiera się nasz wniosek, że jest to ostatni schematyzm wydany przed końcem II wojny światowej.

I. TERYTORIUM I INSTYTUCJE CENTRALNE

Terytorium prałatury pilskiej było ukształtowane dość nietypowo. Ciągnęło się ono wzdłuż granicy z Polską, od Lęborka i Bytowa po Wschowę, obejmując po drodze okolice Człuchowa, Wałcza (po Czaplinek), Krzyża, Międzyrzecza i Babimostu. Była to więc linia licząca w przybliżeniu 350-370 km długości, ale szerokość tego „pasa” nie przekraczała 70 km, a w okolicach Babimostu wynosiła miejscami zaledwie kilkanaście kilometrów. Nietrudno domyślić się, że stwarzało to trudności komunikacyjne, uciążliwe zwłaszcza przy kontaktowaniu się z centrum prałatury, tym bardziej, że nie odpowiadały temu obszarowi ani sieć linii kolejowych, ani dróg. Zamieszkiwało je około 137.000 wiernych, przy czym musimy zastrzec, że chodzi tu o wiernych katolików, a nie o liczbę ludności w ogóle; na interesującym nas obszarze mieszkała bowiem spora grupa protestantów (nie wnikamy w tym miejscu, z których konkretnie kościołów protestanckich), aczkolwiek procent wyznawców katolicyzmu i protestantyzmu w konkretnych miejscowościach mógł być różny. Ze schematyzmu nic się nie da powiedzieć o narodowości kapłanów i wiernych.

Na czele prałatury stał jako ordynariusz prałat Franz Hartz, doktor teologii, urodzony 15 VII 1882 w Hüls koło Krefeld, wyświęcony na kapłana diecezji Münster 13 VI 1908, mianowany przez Stolicę Apostolską prałatem pilskim 23 II 1931; kanonicznie objął urząd 25 III 1931¹⁴ Prałat pilski był jednocześnie proboszczem pilskim¹⁵ Ponieważ – o czym niżej – w Pile istniała dość osobliwa struktura parafialna, kumulowanie urzędów ordynariusza prałatury i proboszcza pilskiego również było czymś niezwykłym, ale podobną sytuację możemy wskazać np. w Gdańsku, gdzie proboszczem katedry był każdorazowy biskup gdański, a parafią katedralną kierował faktycznie admi-

---

¹⁴ *Schematismus 1940*, s. 5.

¹⁵ Tamże, s. 40.

nistrator¹⁶ Co spowodowało to dość dziwne rozwiązanie? Być może mogło to być traktowanie przez Stolicę Apostolską prałatury (podobnie jak diecezji gdańskiej) jako swoistego prowizorium: w razie likwidacji prałatury oraz włączenia jej terytorium na powrót do diecezji poznańskiej i chełmińskiej, lub do którejś z diecezji niemieckich, dotychczasowy rządca nie zostawał „na lodzie” – posiadał beneficjum parafialne.

Centralnym ośrodkiem administracji prałatury była kuria, zwana ordynariatem. Ordynariat mieścił się w Pile przy Kirchstrasse 13. Przyjmowanie interesantów miało miejsce w dni powszednie, w godzinach 10-13¹⁷ Urząd ten dzielił się na trzy wydziały: Wikariat Generalny, Konsystorz Prałatury i Oficjałat. Poza tymi strukturami pozostawali, należący do składu Ordynariatu, egzaminatorzy prosynodalni i cenzor ksiąg. Ustrój centralnego urzędu prałatury był więc dość archaiczny, nie uwzględniający zmian, jakie zostały wprowadzone na mocy Kodeksu Prawa Kanonicznego papieża Benedykta XV. Trudno odpowiedzieć, dlaczego w prałaturze trzymano się starych struktur administracyjnych: czy zawinił swoisty konserwatyzm, czy też uważano, że postanowienia Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczą jedynie pełnoprawnych i kanonicznie erygowanych diecezji, nie zaś innych jednostek kościelnych.

Wikariuszem generalnym był ks. Johannes Bleske, szambelan papieski i radca konsystorza, urodzony 31 V 1880, a wyświęcony na kapłana 13 XII 1903. Nominację na wikariusza generalnego otrzymał 24 VI 1931. Oprócz niego Wikariat Generalny stanowili: ks. Erich Klitsche, oficjał i ks. Gregor Krüger junior¹⁸ Klitsche mógł uchodzić za seniora Wikariatu Generalnego: nominację na oficjała otrzymał 1 X 1923, a więc jeszcze za czasów istnienia Administracji Apostolskiej w Tucznie, a za rządów prałata Roberta Weimanna. Krüger miał znacznie krótszy staż pracy: wszedł do Wikariatu Generalnego 15 IV 1931, czyli został powołany przez prałata Hartza¹⁹

Konsystorz prałatury był zespołem sześciu księży mających tytuł radcy konsystorza. Ponieważ wszyscy oni pełnili inne funkcje w prałaturze, niektó-

¹⁶ Por.: *Schematyzm Diecezji Gdańskiej na rok 1958*, Gdańsk: Kuria Diecezjalna 1958, s. 51. Działo się tak na mocy Konstytucji Apostolskiej z 30 XII 1925 r.

¹⁷ *Schematismus 1940*, s. 7. Ulica ta mieściła się w sąsiedztwie kościoła św. Jana. Wskutek powojennej przebudowy Pily i spowodowanej tym zmiany sieci ulicznej, Kirchstrasse obecnie nie istnieje.

¹⁸ W Prałaturze było w tym czasie dwóch księży o imieniu i nazwisku Gregor Krüger: starszy, urodzony 28 II 1866, a wyświęcony 24 VII 1892, proboszcz w Skrzatuszu i szambelan papieski, oraz młodszy, doktor teologii, urodzony 28 X 1901, a wyświęcony 20 III 1926. Obaj byli radcami konsystorza. *Schematismus 1940*, s. 7, 8, 24.

¹⁹ Tamże, s. 7.

rzy byli proboszczami w dość odległych miejscowościach, należy przypuszczać, że zjeżdżali się do Piły w ustalonych terminach i wtedy, na sesjach konsystorza, rozstrzygali sprawy przedstawione przez ordynariusza. Być może załatwiali też sprawy zlecone przez ordynariusza, zabierając odnośne akta i opracowując je u siebie, a do Piły przywożąc gotowe projekty dekretów. Zespół ten stanowili: wikariusz generalny ks. Johannes Bleske, ks. Paul Schönke – szambelan papieski oraz proboszcz i dziekan w Krajence, oficjał ks. Erich Klitsche, ks. Gregor Krüger senior – szambelan papieski oraz proboszcz w Skrzatuszu, ks. Gregor Krüger junior – urzędnik Wikariatu Generalnego, a także ks. Kurt Heinrich – proboszcz w Lęborku²⁰ W tym gronie trzech księży: Erich Klitsche, Gregor Krüger junior i Kurt Heinrich posiadali stopień doktora (Klitsche prawa kanonicznego, Krüger i Heinrich teologii), pozostali znaleźli się jako doświadczeni proboszczowie, obeznani z praktycznym tokiem załatwiania spraw kościelnych.

Oficjował był sądem kościelnym, na którego czele stał jako oficjał ks. Erich Klitsche. W oficjalcie było dwóch sędziów prosynodalnych – prałaci Gregor Krüger senior i Paul Schönke. Obrońcą węzła i zarazem promotorem sprawiedliwości był ks. Gregor Krüger junior, notariuszem zaś ks. Wilhelm Volkmann, zarazem dyrektor Caritasu i duszpasterz w Dobinie koło Wałcza²¹.

Egzaminatorów prosynodalnych było pięciu: ks. Theophil Czekalla, honorowy radca duchowny, emerytowany radca szkolny²² i duszpasterz w Chełmsku koło Skwierzyny, ks. Felix Grzeszkiewicz, honorowy radca duchowny oraz proboszcz i dziekan w Przechlewie, oficjał Erich Klitsche, prałat Gregor Krüger senior oraz prałat Paul Schönke. Cenzorem ksiąg był ks. Leo Lange, radca szkolny w Pile²³

Zaprezentowana wyżej organizacja centralnych organów prałatury sprawiała, że na co dzień w kurii urzędowali jedynie wikariusz generalny, oficjał i ks. Gregor Krüger junior. Inni księża okazyjnie dojeżdżali do Piły, zajmując na co dzień stanowiska duszpasterskie w parafiach.

Przewijanie się w tym gronie nazwisk księży Gregora Krügera seniora i Paula Schönke dowodzi, że byli to w prałaturze księża cenieni za kompetencję i doświadczenie oraz że ze względu na pełnione funkcje wywierali istotny wpływ na bieg spraw kościelnych.

---

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże, s. 8.

²² Tytuł „radca szkolny” oznaczał nauczyciela gimnazjalnego o najwyższych kwalifikacjach pedagogicznych. Por.: L. Bąk, *Dzieje szkoły średniej w Wałczu. Od kolegium jezuickiego do liceum ogólnokształcącego (1665-1995)*, Wałcz 1998, s. 147-150.

²³ *Schematismus 1940*, s. 8.

Jak na niezbyt wielką terytorialnie jednostkę kościelną, prałatura miała dość liczne organizacje i stowarzyszenia, które posiadały dyrektorów lub asystentów kościelnych na szczeblu centralnym, przy czym nosiły one nazwę „diecezjalne”, mimo że prałatura nie była diecezją w sensie kanonicznym. I tak oddziałem diecezjalnym Stowarzyszenia św. Bonifacego kierował ks. Ludwig Polzin, radca duchowny i proboszcz w Rokitnie. Na czele diecezjalnego Caritasu stał wspomniany już ks. Wilhelm Volkmann. Oficjał ks. Erich Klitsche był dyrektorem diecezjalnym Papieskiego Dzieła Rozkrzewiania Wiary i Papieskiego Dzieła Dzieciątka Jezus. Unią Misyjną Kleru kierował wspomniany już wielokrotnie ks. Gregor Krüger senior, a Unią Apostolską Kleru – ks. August Wittig, proboszcz w Siedlnicy. Prezesem diecezjalnym związku bibliotek parafialnych prałatury był ks. Alfons Koiky, proboszcz w Człopie. Odpowiedzialnym za pracowników kościelnych (organiści, kościelni itp.) był ks. Adalbert Kather, proboszcz w Człuchowie. Prałatura wreszcie miała tygodnik diecezjalny „Johannesbote”, którego naczelnym redaktorem był ks. Wilhelm Volkmann, zarazem dyrektor Caritasu²⁴.

Prałatura nie posiadała własnego seminarium duchownego, a klerycy kształcili się w seminarium duchownym diecezji warmińskiej w Braniewie. W 1940 r. było na studiach w Braniewie 9 kleryków, 10 innych natomiast odbywało służbę wojskową²⁵. Ze schematyzmu nie wynika, czy istniały jakieś formy kształcenia lub przynajmniej opieki nad młodzieńcami zamierzającymi się poświęcić stanowi duchownemu, a pobierającymi naukę w szkole średniej, niższego bowiem seminarium lub innej podobnej instytucji w prałaturze nie było.

II. DEKANATY, PARAFIE, KOŚCIOŁY FILIALNE

Terytorium prałatury podzielone było na osiem dekanatów: Babimost, Człuchów, Lębork, Piła, Pszczew, Wałcz, Wschowa i Złotów (w odniesieniu do wszystkich miejscowości podajemy współczesne nazwy polskie, celem łatwiejszej identyfikacji). Dekanaty nie były zbliżonej wielkości, ani pod względem powierzchni, ani co do liczby parafii.

---

²⁴ Tamże, s. 9-11.

²⁵ Tamże, s. 57.

Dekanat Babimost liczył 9 parafii: Babimost, Brójce, Chociszewo, Dąbrówka Wielka, Kargowa, Kosieczyn z kościołem filialnym w Zbąszynku, Koźminnek, Nowe Kramsko i Trzciel. Charakterystyczną cechą parafii tego dekanatu było, że – oprócz wspomnianej parafii w Kosieczynie – parafie nie miały kościołów filialnych²⁶ Parafia w Koźminku istniała tylko prawnie: stanowiła ją jedna mała wioska, a duszpasterzem był proboszcz sąsiedniej parafii w Opalewie, należącej już do archidiecezji wrocławskiej²⁷

W dekanacie Człuchów było 11 parafii i 3 wikariaty lokalne. Były to parafie: Brzezie z filiami w Białym Borze, Grabowie i Pieniężnicy, Chrzastowo z filiami w Barkowie i Biskupnicy, Czarne z filią w Nadziejewie, Człuchów z filiami w Dębnicy, Głędowie i Mosinach, Debrzno z filiami w Gronowie Starym, Słupi i Strzeczonie, Gwieździn z filią w Krępsku, Koczała z filią w Starznie, Polnica z filią w Kiełpinie, Przechlewo, Rzeczenica i Uniechów z filią w Cierzniach, wikariaty lokalne zaś mieściły się w Rychnowach, Sąpolnie i Wierzchowie Człuchowskim²⁸

W dekanacie Lębork było 7 parafii i 1 wikariat lokalny: parafie Bytów, Lębork, Niezabyszewo, Rozłazino, Tuchomie, Ugoszcz z filią Studzienice, Wierzchucino oraz wikariat lokalny Kostkowo Lęborskie²⁹

Dekanat Piła był najmniejszy – liczył bowiem tylko 6 parafii: Biała Pilska, Krzyż z filią Żelichowo, Kuźnica Czarnkowska, Piła z filiami Dobrzyca i Stobno, Pokrzywnica z filiami Dolaszewo, Szydłowo i Zawada, oraz Trzcianka z filią Rychlik³⁰

Dekanat Pszczew liczył 12 parafii i 1 wikariat lokalny. Były to parafie: Bledzew z filiami Popowo, Stary Dworek i Zemsko, Goraj z filią Krobielewko, Kaława z filiami Szumiąca i Wysoka, Międzyrzecz z filiami Kęszyca i Święty Wojciech, Przytoczna, Pszczew, Rokitno z filiami Kalsko i Twierdzielewo, Skwierzyna, Sokola Dąbrowa z filiami Nowa Wieś i Osiecko, Stary Dwór z filiami Łagowiec i Wyszaków, oraz Trzebiszewo i Wierzbno, nadto wikariat lokalny Chełmsko³¹

W skład dekanatu Wałcz wchodziło 14 parafii i 4 wikariaty lokalne. Były to parafie: Czaplinek, Człopa z filią Wołowe Lasy, Jastrowie, Łubianka z filią Czechyń, Marcinkowice z filiami Bronikowo i Lubiesz, Mielęcín z filiami

²⁶ Tamże, s. 17-19.

²⁷ Tamże, s. 18.

²⁸ Tamże, s. 33-38.

²⁹ Tamże, s. 31-33.

³⁰ Tamże, s. 38-41.

³¹ Tamże, s. 12-16.

Rusinowo, Strzalin i Zdbowo, Nakielno z filiami Prusinowo, Rutwica i Strączno, Róża z filiami Gostomia i Leżenica, Rzeczyca z filiami Jadwiżyn i Jeziorki, Skrzatusz z filiami Różewo i Witankowo, Sypniewo z filiami Brzeźnica i Budy, Szwecja z filiami Głowaczewo i Zdbice, Tuczo z filiami Martew i Miłogoszcz, wreszcie Wałcz z filiami Chwiram, Kłębowiec i Kolno; ponadto wikariaty lokalne Dobino, Dzikowo, Nadarzyce z filią Dudylany oraz Niekursko³²

Dekanat Wschowa liczył 10 parafii i 1 wikariat lokalny. Parafiami tymi były: Ciosaniec, Dębowa Łęka, Konradowo, Lgiń z filią Hetmanice, Łysiny z filią Tylewice, Osowa Sień, Siedlnica, Śmieszkowo, Wschowa z filią Przyczyna Górna, Zamysłów z filią Szlichtyngowa, oraz wikariat lokalny Łupice³³ Parafia Dębowa Łęka istniała tylko prawnie: faktycznie znajdowała się pod zarządem każdorazowego proboszcza we Wschowie³⁴

Dekanat Złotów stanowiło 7 parafii i 1 wikariat lokalny, a więc parafie: Buczek Wielki z filią Dobrzno, Głubczyn, Krajenka z filią Śmiardowo, Radawnica, Sławianowo, Zakrzewo z filią Głomsk, oraz Złotów i wikariat lokalny Stara Wiśniewka³⁵

W Pile istniała dość osobliwa organizacja sieci parafialnej: były trzy kościoły, każdy z nich miał osobną grupę duszpasterzy, ale parafia była jedna, a poszczególne świątynie – siedzibami kuracji. Ponieważ każda kuracja miała własną kancelarię z prawem prowadzenia ksiąg metrykalnych, były to więc jakby samodzielne filie parafii pilskiej³⁶ Być może z biegiem czasu doszłoby do erygowania przy każdym z kościołów pilskich osobnej parafii, ale do końca II wojny światowej w strukturze tej nie zaszła żadna zmiana, później zaś wypadki potoczyły się inaczej.

W prałaturze istniało więc łącznie 75 parafii, 1 kuracja (jeśli nie liczyć pilskiego „dziwołaga”) i 11 wikariatów lokalnych. Należałoby doliczyć do tego 2 placówki, które wprawdzie nie sprawowały duszpasterstwa na podobieństwo parafii, jednak ze względu na swą specyfikę dysponowały własnymi świątyniami i miały własnych duszpasterzy (kapelanów). Były to: seminarium pedagogiczne w Paradyżu, mieszczące się w dawnym opactwie cystersów wraz z kościołem klasztornym³⁷ oraz diecezjalny ośrodek szkoleniowo-reko-

³² Tamże, s. 19-25.

³³ Tamże, s. 28-31.

³⁴ Tamże, s. 29.

³⁵ Tamże, s. 25-28.

³⁶ Tamże, s. 39-40.

³⁷ Tamże, s. 14.

lekcyjny w Marienbuchen (brak polskiej nazwy, miejscowość współcześnie nie istnieje) z kaplicą publiczną³⁸

W niektórych parafiach istniały tzw. stacje mszalne, a więc punkty duszpasterskie w miejscowościach, w których nie było świątyń, a niedzielną mszę świętą sprawowano w jakiejś sali publicznej lub w domu prywatnym. Najwięcej takich stacji było w parafii Czaplinek, bo aż sześć: Byszkowo, Broczyno, Drahimek, Borne (dziś Borne-Sulinowo), Łubowo i Warnięg³⁹. W innych parafiach były to pojedyncze przypadki. Zupełną osobliwością, właściwą chyba tylko dla terenów diaspory katolickiej, były tzw. kościoły symultanne, a więc formalnie należące do któregoś wyznania protestanckiego, a wykorzystywane także przez katolików na zasadzie użyczenia. Kościoły takie były w prałaturze dwa – jeden w Murzynowie (parafia Skwierzyna)⁴⁰, drugi w Obrzycach (parafia Międzyrzecz)⁴¹, oba w dekanacie Pszczew.

Sieć parafialna była – wydaje się – odpowiednia dla miejscowych potrzeb i zasadniczo nie zmieniła się na tym obszarze po dziś dzień, wyjąwszy parafie powstałe w miastach w związku z ich rozbudową. Wikariaty lokalne w międzyczasie uległy przekształceniu w kanonicznie pełnoprawne parafie⁴². Świadczy to, że struktury parafialne w prałaturze wystarczająco zaspokajały religijne potrzeby wiernych.

III. DUCHOWIEŃSTWO I INSTYTUTY ŻYCIA KONSEKROWANEGO

Do prałatury przynależało kanonicznie 130 kapłanów. Wśród nich 76 zajmowało stanowiska proboszczów lub równoważne (administrator parafii, kuras), 32 było wikariuszami parafialnymi, 5 było etatowymi prefektami szkolnymi, 5 pracowało w administracji diecezjalnej, nie zajmując stanowisk duszpasterskich, 1 był kapelanem wojskowym, 6 pracowało w innych diecezjach, 3 było emerytami⁴³, 1 nie pełnił żadnego obowiązku (ks. Ri-

---

³⁸ Tamże, s. 27.

³⁹ Tamże, s. 24.

⁴⁰ Tamże, s. 16.

⁴¹ Tamże, s. 14.

⁴² Por.: *Schematyzm diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej rok 1987*, Koszalin 1987, passim; *Schematyzm diecezji zielonogórsko-gorzowskiej 1995*, Zielona Góra [1995], passim.

⁴³ *Schematismus 1940*, s. 50-54.

chard Geike, o którym skądinąd wiadomo, że w tym czasie był uwięziony, czego jednak schematyzm nie zaznaczył⁴⁴), 1 neoprezbiter oczekiwał na aplikatę⁴⁵

Najstarszymi kapłanami byli: wielokrotnie już tu wspomniany ks. Gregor Krüger senior i ks. Klemens Thielemann – obaj otrzymali święcenia kapłańskie w 1892 r. Najmłodszy, neoprezbiter Johannes Grochocki, otrzymał święcenia kapłańskie 31 III 1940 i jeszcze nie został przydzielony do żadnej placówki duszpasterskiej. Liczebność księży w poszczególnych grupach wiekowych rozkładała się w miarę równomiernie: starszych księży było mniej, ale należy to tłumaczyć naturalnymi procesami. Przykładowo: wyświęconych w 1899 r. było 4 księży, w 1900 r. – 1 ksiądz, w 1901 r. – 2 księży, w 1914 r. było 10 księży, w 1918 r. – 4 księży, w 1925 r. – również 4 księży, w 1935 r. – 5 księży. W innych latach liczby te wyglądały podobnie. Wyjątkowy był chyba rok 1939, kiedy święcenia kapłańskie otrzymało 11 księży⁴⁶

W schematyzmie nie zestawiono nazwisk kapłanów posiadających godności kościelne. Byli jednak tacy, a informacje o tym odnajdujemy przy indywidualnych danych personalnych. Papieskimi prałotami domowymi byli zatem: wikariusz generalny ks. Johannes Bleske, ks. Gregor Krüger senior i proboszcz w Krajence ks. Paul Schönke. Jediną godnością diecezjalną była godność honorowego radcy duchownego: w prałaturze nie było bowiem kapituły katedralnej ani żadnej kapituły kolegiackiej. Tytułem honorowego radcy duchownego byli obdarzeni księża: August Wittig – proboszcz w Siedlnicy, Karl Meissner – proboszcz w Babimoście, Felix Grzeszkiewicz – proboszcz w Przechlewie, Emil Strauch – proboszcz w Białej Pilskiej, Adalbert Kather – proboszcz w Człuchowie i Ludwig Polzin – proboszcz w Rokitnie⁴⁷. Z danych w schematyzmie trudno wywnioskować, czy w nadawaniu księżom tych godności istniała jakaś prawidłowość: wymienieni duchowni prawie wszyscy pracowali w duszpasterstwie parafialnym i są wśród nich zarówno starsi (a więc zapewne zasłużeni) księża jak i liczący 19 lat kapłaństwa proboszcz Polzin z Rokitna (najmłodszy kapłańskim stażem w gronie odznaczonych).

---

⁴⁴ E. W e i l e r, *Die Geistlichen in Dachau sowie in anderen Konzentrationslagern und Gefängnissen*, Mödling: Missionsdruckerei [1971], s. 250. *Schematismus 1940* raz podaje go bez określenia funkcji (s. 52), drugi raz w gronie emerytów (s. 56).

⁴⁵ *Schematismus 1940*, s. 50-54.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże.

Warto zauważyć, że wśród księży starszych odznaczenia nie były powszechne, nie daje to jednak podstaw do wyciągania żadnych wniosków.

Stopień doktora posiadało w prałaturze 6 księży. Oprócz prałata Hartza byli to: oficjał Erich Klitsche, proboszcz w Lęborku Kurt Heinrich, pracujący w strukturach administracyjnych Gregor Krüger junior, proboszcz w Bledzewie Georg Eich i wikary w Złotowie Johann Hinz⁴⁸. Żaden z księży prałatury nie odbywał w tym czasie studiów specjalistycznych. Skoro – jak wspomnieliśmy – prałatura nie posiadała własnego seminarium duchownego, jedyną racją wysyłania księży na studia specjalistyczne mogły być tylko potrzeby administracji diecezjalnej.

Poza prałaturą zatrudnionych było 6 księży. Czterech administrowało parafiami w diecezji chełmińskiej: Alfons Sieg w Gdyni (nie podano, w której parafii gdyńskiej), Leo Littfin w Zblewie, Johannes Schulz w Bysławiu i Paul Senske w Czersku. Jeden był wikariuszem w Berlinie (ks. Josef von Styp-Rekowski), jeden zaś – ks. Johannes Kewitsch – przebywał w Neuburg. Ponadto poza prałaturą rezydował też jeden emeryt – ks. Benno Neuwit⁴⁹.

Na terenie prałatury przebywało 7 księży kanonicznie przynależnych do innych diecezji. Aż 4 (Theophil Czekalla, Franz Grabowski, Johannes Scherer i Emil Metzner) należało do diecezji chełmińskiej, 2 było z diecezji monasterskiej (Heinrich Janssen i Joseph Loeven), 1 z archidiecezji kolońskiej (Hubert Weidenstrass)⁵⁰.

Liczba duchowieństwa zasadniczo była wystarczająca. Wprawdzie w 1940 r. – jak wynika ze schematyzmu – 5 parafii było nieobsadzonych⁵¹, ale wydaje się, że była to sytuacja przejściowa, spowodowana śmiercią lub rezygnacją dotychczasowych proboszczów i w czasie druku schematyzmu władze prałatury jeszcze nie znalazły ich następców. A dodajmy, że w dwóch spośród tych nieobsadzonych parafii byli wikariusze, jedna zaś – w Dębowej Łęce – od lat złączona była personalnie z parafią we Wschowie, w praktyce zatem nieobsadzone były tylko dwie parafie. W schematyzmie nie odnotowano też wakatów na stanowiskach wikariuszy czy prefektów. Jeżeli przyjmiemy statystyczną liczbę wiernych 137.000 i uznamy, że 108 kapłanów (proboszczowie i wikariusze) było zaangażowanych duszpastersko, otrzymamy w przybliżeniu, że jeden kapłan przypadał na około 1.370 wiernych.

---

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 55.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże, *passim*.

W ciągu 1939 r. zmarło 10 księży prałatury: 8 proboszczów, 1 emerytowany prefekt szkolny i 1 rezydujący poza prałaturą⁵² Wśród zmarłych spotykamy także nazwiska ks. Bolesława Domańskiego i ks. Maksymiliana Grochowskiego – zasłużonych działaczy polskich⁵³

Na terenie prałatury istniały dwa męskie domy zakonne. Werbiści prowincji wschodniemieckiej z siedzibą w Nysie mieli w Wałczu dom misyjny pw. św. Brunona, do którego należało 3 ojców i 3 braci. Misjonarze św. Rodziny, których dom prowincjalny mieścił się w Szczytniku koło Kłodzka, mieli dom zakonny pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Bińczach koło Człuchowa. Przebywało w nim 7 ojców i 2 braci. Schematyzm nie podaje, jaką działalność prowadziły te placówki⁵⁴

Natomiast żeńskich domów zakonnych było dość sporo. Elżbietanki, zwane elżbietankami szarymi, z prowincji w Królewcu, miały domy zakonne: w Wałczu – 9 sióstr, w Złotowie – 3 siostry, w Koczale – 3 siostry, w Przechlewie – 4 siostry, w Sapolnie – 3 siostry, w Człuchowie – 3 siostry, w Tucznie dom św. Józefa – 10 sióstr i w Tucznie szpital św. Elżbiety – 13 sióstr. Z prowincji wrocławskiej tegoż zgromadzenia w domu zakonnym we Wschowie przebywało 9 sióstr oraz w domu zakonnym w Śmieszku 2 siostry. Wreszcie do prowincji berlińskiej należały domy zakonne: w Zakrzewie – 3 siostry i w Trzebiszewie – 2 siostry. Łącznie zatem siostry elżbietanki miały 12 domów zakonnych, w których przebywały 64 siostry⁵⁵ Zgromadzenie Sióstr św. Karola Boromeusza z domem macierzystym w Trzebnicy miało na terenie prałatury 5 domów zakonnych: w Bledzewie – 5 sióstr, w Babimoście – 5 sióstr, w Międzyrzeczu – 5 sióstr, w Rokitnie – 13 sióstr i w Skwierzynie – 8 sióstr. Sióstr boromeuszek było więc 36⁵⁶ Siostry służebniczki NMP, mające dom macierzysty w Leśnicy na Śląsku Opolskim, w prałaturze pilskiej były obecne w Wałczu – 3 siostry, w Łysinach – 2 siostry, w Mielęcinie – 3 siostry, w Pile przy kościele św. Jana – 6 sióstr, w Pile przy kościele św. Antoniego – 3 siostry i w Kargowej – 3 siostry. W 6 domach za-

⁵² Tamże, s. 56.

⁵³ A. J a s i e k, *Czterech ostatnich. Księża polscy – obrońcy polskości Ziemi Złotowskiej*, w: *Na okazanie drogi. Praca zbiorowa poświęcona pokoleniu księdza Piotra Wawrzyniaka*, red. M. Węclawski, Poznań 1975, s. 180-197; E. O s m a Ń c z y k, *Niezłomny proboszcz z Zakrzewa. Rzecz o księdzu patronie Bolesławie Domańskim*, Warszawa 1989.

⁵⁴ *Schematismus 1940*, s. 42.

⁵⁵ Tamże, s. 43-45.

⁵⁶ Tamże, s. 45-46.

konnych przebywało zatem 20 sióstr⁵⁷ Warmińskie zgromadzenie sióstr katarzynek miało 4 domy zakonne: w Niezabyszewie – 3 siostry, w Chełmsku – 2 siostry, w Trzcielu – 3 siostry i w Marienbuchen – 3 siostry, czyli łącznie 11 sióstr⁵⁸ Siostry Najświętszej i Niepokalanej Maryi Panny, mające dom macierzysty we Wrocławiu, na terenie prałatury były obecne w Sokolej Dąbrowie – 5 sióstr, w Konradowie – 3 siostry i w Rzeczenicy – 3 siostry. W 3 domach zakonnych przebywało więc 11 sióstr⁵⁹ Schematyzm nie odnotowywał działalności sióstr przy ich domach, natomiast z danych zamieszczonych przy poszczególnych parafiach możemy się dowiedzieć, że główną działalnością sióstr (niezależnie od zgromadzenia) było prowadzenie placówek Caritasu, np. szpitali w Bledzewie i Międzyrzeczu (boromeuszki), w Tucznie (elżbietanki), domów Caritas w Babimoście i w Skwierzynie (boromeuszki), w Mielęcinie (służebniczki), w Złotowie (elżbietanki). Największą chyba instytucją w prałaturze prowadzoną przez instytut życia konsekrowanego była szkoła gospodarcza dla dziewcząt w Rokitnie, należąca do sióstr boromeuszek. Dane w schematyzmie nie pozwalają stwierdzić, które z tych placówek należały do zgromadzeń zakonnych jako ich własność, które zaś należały do prałatury, a danemu zgromadzeniu były tylko powierzone do prowadzenia. Łącznie zatem w prałaturze w 2 męskich domach zakonnych przebywało 10 kapłanów zakonnych i 5 braci zakonnych oraz 142 siostry zakonne w 30 żeńskich domach zakonnych.

*

Prałatura pilska w świetle schematyzmu z 1940 r. jawi się jako jednostka kościelna dobrze zorganizowana, mająca wystarczającą ilość parafii, dostateczną liczbę duchowieństwa i instytutów życia konsekrowanego, zwłaszcza żeńskich, mimo dość niekorzystnego ukształtowania terytorialnego. Zorganizowane były również podstawowe instytucje diecezjalne, oprócz seminarium duchownego. Porównanie tego, rzecz można kwitującego stanu struktur kościelnych z sytuacją, jaka zapanowała po II wojnie światowej, tym wyraźniej ukazuje nam, jak wielki wysiłek organizacyjny musiał stać się udziałem powstałej w 1945 r. Administracji Apostolskiej Lubuskiej, Kamieńskiej i Prała-

---

⁵⁷ Tamże, s. 46-47.

⁵⁸ Tamże, s. 47-48.

⁵⁹ Tamże, s. 48.

tury Pilskiej, by na nowo funkcjonowało życie religijne w podstawowych przynajmniej wymiarach.

Natura schematyzmu jako źródła nie pozwala natomiast odpowiedzieć na pytanie o żywotność wymienionych struktur i o całokształt życia religijnego w prałaturze. Wymaga to odrębnych badań, prowadzonych na podstawie innych źródeł.

BIBLIOGRAFIA

- B a c z k o w i c z F.: Prawo kanoniczne, t. I, wyd. 3, Opole: Wydawnictwo Św. Krzyża 1957.
- B a k L.: Dzieje szkoły średniej w Wałczu. Od kolegium jezuickiego do liceum ogólnokształcącego (1665-1995), Wałcz: Liceum Ogólnokształcące im. Kazimierza Wielkiego 1998.
- D z w o n k o w s k i T.: Administracja apostolska kamieńska, lubuska i prałatury pilskiej. Zarys dziejów 1945-1966, w: Diecezja zielonogórsko-gorzowska. Księga pamiątkowa 50-lecia organizacji Kościoła Katolickiego na Ziemi Lubuskiej, Pomorza Zachodnim i Północnym (1945-1995), red. P. Socha, Z. Lec, Zielona Góra-Gorzów Wlkp: [Diecezja Zielonogórsko-Gorzowska] 1998, s. 23-54.
- Freie Prälatur Schneidemühl 1940. Hrsg. Freie Prälatur Schneidemühl, [Schneidemühl 1940].
- J a s i e k A.: Czterech ostatnich. Księża polscy – obrońcy polskości Ziemi Złotowskiej, w: Na okazanie drogi. Praca zbiorowa poświęcona pokoleniu księdza Piotra Wawrzyniaka, red. M. Węclawski, Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha 1975, s. 180-197.
- K u m o r B.: Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939). „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 18(1969), s. 289-352; 19(1969), s. 271-351; 20(1970), s. 253-374; 21(1970), s. 309-404; 22(1971), s. 319-402; 23(1971), s. 361-399; 24(1972), s. 361-404.
- L i b r o w s k i S.: Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiorze podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku, cz. I, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 23(1972), s. 213-310.
- L i e d t k e A.: Zarys dziejów diecezji chełmińskiej, „Nasza Przeszłość” 34(1971), s. 59-116.
- M e i s s n e r K.: Babimost, „Zarządzenia Administracji Apostolskiej Lubuskiej Kamieńskiej i Prałatury Pilskiej” 3(1947), s. 45-46.

- N a d o l n y A.: Granice diecezji chełmińskiej, „Studia Pelplińskie” 16(1985), s. 15-25.
- N a p i e r a ł a E.: Geneza Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp., „Studia Paradayskie” 1(1985), s. 183-212.
- N o w a c k i J.: Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój, Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha 1964.
- O s m a ń c z y k E.: Niezłomny proboszcz z Zakrzewa. Rzecz o księdzu patronie Bolesławie Domańskim, Warszawa: Czytelnik 1989.
- P e s t C.: Kardynał Edmund Dalbor (1869-1926) pierwszy Prymas Polski odrodzonej, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2004.
- P i e l o r z J.: Martyrologium polskich oblatów 1939-1945, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2005.
- P r e j s R.: Hartz Franz, w: Encyklopedia Katolicka, t. VI, Lublin: TN KUL 1993, kol. 579-580.
- Schematyzm Diecezji Gdańskiej na rok 1958, Gdańsk: Kuria Diecezjalna 1958.
- Schematyzm Diecezji Koszalińsko-kołobrzeskiej rok 1987, Koszalin: Kuria Diecezjalna 1987.
- Schematyzm Diecezji Zielonogórsko-gorzowskiej 1995, Zielona Góra: Kuria Diecezjalna [1995].
- S p r u n g a l a M.: Die Freie Prälatur Schneidemühl – die kirchliche Neuordnung der Provinz Posen nach 1919, „Jahrbuch Weichsel-Warthe” 49(2003), s. 76-85.
- W a b e r s k i G.: Wolna Pralatura Pilska, „Kronika Wielkopolski” 29(2001), nr 1, s. 36-46.
- W a l k u s z J.: Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939, Pelplin: Wydawnictwo Diecezjalne 1992.
- W e i l e r E.: Die Geistlichen in Dachau sowie in anderen Konzentrationslagern und Gefängnissen, Mödling: Missionsdruckerei [1971].

THE PILA PRELATURE IN THE LIGHT OF THE 1940 SCHEMATISM

S u m m a r y

The Piła Prelature was a Church administration unit that existed until 1945 in Germany at the borderland with Poland. Despite the shape of its territory that was not advantageous, it had a rather well formed Church structures. In the light of the 1940 schematism the center of the prelature was situated in Piła. It was headed by Prelate Franz Hartz who was helped by the Prelature consistory. The Prelature did not have its own seminary and the seminarians were educated in the Warmia Diocese in Braniewo. The territory of the prelature was divided into 8 deaconates and 87 parishes, or units equal to them (curacies, local vicariates). Canonically

130 priests belonged to the Prelature. 76 of them held the offices of parish priests or ones equal to those (administrator of the parish, curate), 32 were parish assistants, 5 were full time school catechists, 5 worked in the diocese administration without holding pastoral offices, 1 was a military chaplain, 6 worked in other dioceses, 3 were retired, 1 did not have any duties, and one neo-presbyter was waiting for application. In 2 monasteries there were 10 monastic priests and 5 monks, and in 30 convents there were 142 nuns.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Prałatura pilska, struktury Kościoła, schematyzm.

Key words: Piła Prelature, Church structures, schematism.